

Modernization of the women's educational system during the Reza Shah eraAhmad Alizadeh¹ , Manizheh Sadri^{2*} , Parvin Qodsizad³ , Masomeh Gharadaghi⁴

1. Department of History, Shab.C., Islamic Azad University, Shabestar, Iran, Email: ahmadalizadeh@iau.ac.ir

2. Department of History, Shab.C., Islamic Azad University, Shabestar, Iran. (Corresponding author), Email: msadri@iau.ac.ir

3. Contemporary Islam Group, Islamic Encyclopedia Foundation, Tehran, Iran. Email: p.qodsizad@rch.ac.ir

4. Department of History, Shab.C., Islamic Azad University, Shabestar, Iran. Email: masomeh.gharadaghi@iau.ac.ir

Article Info**Abstract****Article type:**

Research Article

Article history:

Received:

2025-12-07

Accepted:

2026-02-06

Published online:

Keywords:women,
education,
girls' schools,
university,
Reza Shah

Women's education and literacy during the reign of Reza Shah were placed at the forefront of the regime's reformist objectives and represented a significant step in the state's modernization agenda. This study, using a descriptive analytical method, examines women's educational programs and outlines the measures taken by Reza Shah's government in this domain. Based on statistical data, educational yearbooks, and records from schools, maktabas, and the Higher Teachers' College, the central question is: how did the number and quality of female students in primary and secondary levels develop, and what outcomes and achievements resulted from women's education at the Higher Teachers' College and their admission to the university for Iranian society?

The study's hypothesis suggests that Reza Shah's supportive policies led to an increase in the number of female students and university attendees, shaping a new generation of educated women in Iran who moved in alignment with the state's goals and aspirations. The findings indicate that during Reza Shah's era, the number of female students in primary and secondary education rose rapidly, and the educational system, under the supervision of a centralized ministry, gained structure and direction. In line with these developments, women entered the university for the first time, and the first cohort of women graduated from the Higher Teachers' College.

Cite this article: Alizadeh, Ahmad; Sadri, Manizheh; Qodsizad, Parvin; Gharadaghi, Masomeh (2026). Modernization of the women's educational system during the Reza Shah era. *The Journal of Islamic History and Civilisation*, 3(7), 221-240.

<https://doi.org/10.71871/jhcin.2025.1212908>

© The Author(s).

<https://doi.org/10.71871/jhcin.2025.1212908>

Publisher: Islamic Azad University
Science and Research Branch

Introduction and Methodology

Attention to women's education and training became more important than anything else in the contemporary era. Women's literacy in this sense emphasized the importance of half of a country's population, who, with proper education, would be able to influence and intervene. During the constitutional period and after it, the background and preparation of minds for keeping pace with the progressive reforms that Reza Shah was promoting had been formed to a large extent, but it was only the orders based on power that were finally able to create new openings and opportunities for women. This opening, with any desire and will, whether humanitarian beliefs or generational education in support of the ideals of sovereignty, was interpreted to some extent in the direction of strengthening women's individual and social rights.

The present study was prepared by considering library resources, statistics, academic yearbooks, school statistics, and referring to newspapers and documents, and the author has tried to present a comprehensive study. In terms of the research background, the following are noteworthy: The article "The Trend of Women's Education from the Beginning of Modernism to the End of the Reza Shah Era" (Farsani, 2014, Women's Research Journal, No. 9) examined the development of girls' schools. Another article "Reflection of Intellectual Interactions of Thinkers on Women's Education in the First Pahlavi Period Based on Three Magazines: Alam Nasvan, Shafaq Sorkh, and Etelaat" (Hamidi, 2015, History of Islam and Iran, No. 27) presented the intellectuals' attitude towards women's education. An article titled "New Motherhood and Women's Education in the Reza Shah Era" (Hosseini, 2011, History of Islam and Iran, No. 52) interpreted the concept of new motherhood in relation to women's education. Another important study titled "The Dominant Discourse on the Educational System and Textbooks for Women in the Reza Shah Era" (Zandieh, 2013, Social History, No. 2) was written with the aim of explaining how modern women identify. An article titled "Education of Girls and Women during the Time of Reza Shah" (Amin, 2002, Women's Chapter, Vol—2) is another research. Other research includes the book "Fundamentals of the Ideology of Governance and Its Impact on Texts and Course Materials in the Early Pahlavi Era" (Hamdi, 2014) and another book "The Impact of Girls' Schools on the Social Development of Women in Iran" (Mirhadi, 2014), in which the author concluded that the increase in girls' schools led to the social presence of women within the framework of the goals and programs of the government. However, in general, it can be said that the topics of these studies are different from the present article, and what can be mentioned as an innovation is the effort to develop a framework and evolutionary process of the increase in female students from elementary school to high school, based on statistics and academic yearbooks, and their entry into universities and higher education institutions, and the effects and results that result from it in society.

Conclusion

With the support and propaganda of Reza Shah's government, women's education and literacy in Iran increased rapidly. The government's measures to change the mentality of society and emphasize the possibility of women's literacy caused the number of female students to increase, at least quantitatively. Women were also able to enter universities and higher education institutions for the first time. In fact, Reza Shah's action in developing girls' primary and secondary schools and finally allowing women to enter universities was considered an achievement for Iran. An achievement that, although it could not provide equal rights with men, was nevertheless a step towards achieving some individual and social rights for women.

Reza Shah's reforms and actions were right on the path followed by the elites and intellectuals of society and women's publications and newspapers. In what these publications said and within the intellectual framework of Reza Shah's government, the practical possibility of women's education and their socialization could only be realized when the veil was removed or uncovered. On the one hand, in pursuing these goals, it was previously necessary for women to be educated and aware of the modern world, and these two were interpreted as necessary and necessary for each other. The government's reform orders were in many cases in conflict with the will and will of society, and the culture of the school and the family had a great difference in perspective. This difference caused social restrictions for women to remain throughout Reza Shah's era. On the other hand, women who completed their education usually wanted jobs, but society showed resistance in what was related to women's employment, and this refusal in practice caused restrictions for women. Finally, it should be said that, as statistics and academic yearbooks show at this time, the number of female students and female teachers and professors increased rapidly, and the government made a serious effort to educate a generation of women who would be in step with and in line with the government's policies.

Sources

- Afari, Janet, 1997, *Women's Secret Associations in the Constitutional Era*, translated by Javad Yousefian, Tehran, Banu
- Alam-Naswan, 1303, S4, No. 6
- Alam-Naswan, 1308, S9, No. 1
- Alam-Naswan, 1310, S11, No. 4
- Alam-Naswan, 1311, S12, No. 1
- Amin, Kamran, 1998, *Women's Chapter (Collection of Articles)*, Vol. 2, Tehran, Touseh Publishing House, First Edition.
- Bamdad, Badr al-Muluk, 1968, *Iranian Women from the Constitutional Revolution to the White Revolution*, Vol. 1, Tehran, Ibn Sina.
- Behfar, Mehri, *Women in the First Period of Negotiations of the National Assembly*, 1998, *Women's Rights*, No. 5.
- Collier-Rice, Clara, 1366, *Iranian Women and Their Way of Life*, Translated by Asadollah Azad, Mashhad, Astan Qods-Razavi.
- Ensafpour, Gholamreza, *Power and Status of Women in Historical Periods*, Bija.
- Ghasemi Pooya, Iqbal, *New Schools in the Qajar Period: Founders and Pioneers*, 1377, Tehran, University Press, First Edition.
- Hawkes, Merritt, 1992, *Iran, Myth and Reality*, translated by Mohammad Hossein Nazarinejad and others, Mashhad, Astan Qods-e-Razavi, second edition.
- Hekmat, Ali Asghar, *Thirty Memories of the Era of Farkhunda Pahlavi*, 1976, Tehran, Vahid.
- Information, 1994, Q10, No. 2630
- Information, 1994, Q9, Nos. 2276-2263-2268-2280-2305

- Iranshahr, 1994, Publication No. 22, Vol. 2, Tehran, University Tehran.
- Malekzadeh, Mehdi, 1387, History of the Revolution Constitution, Vol. 4, Tehran, Sokhan.
- Nafisi, Saeed, History of the Shah of Reza Shah Pahlavi, 1965, Tehran, Council of Imperial Celebrations.
- Nameh-e-Banwan, 1911, No. 11
- National Documents Organization. No. 1/97/45-297
- National Documents Organization. Number 4/239/44-297
- Omid, Hossein, History of Azerbaijani Culture, 1993, Vol. 1, Tabriz, Culture.
- Pik Saadat Nasvan, 1980, S2, No. 1
- Rushdieh, Shams al-Din, 1983, Autobiography, Tehran, History of Iran.
- Salmasizadeh, Mohammad and others, 1398, "Organization for the Development of Thoughts and Efforts to Change the Lifestyle of Youth in the Era of Reza Shah Pahlavi", Islamic Revolution Studies, Vol. 16, No. 56 [Pages 59-72]
- Satin, Elvol, Reza Shah the Great or the Modern Iran, translated by Abdol Azim Saburi, Bitā, Tehran, Tabesh.
- Seddigh, Isa, 1345, Yadgar Omar, Vol. 2, Tehran, Amir Kabir
- Seddigh, Isa, 1353, Yadgar Omar, Vol. 3, Tehran, Amir Kabir
- Shokoofeh, Safar 1332, S2, No. 20
- Statistics of Education and Schools, 1999, Tehran, Roshane
- Statistics of Schools and Schools, 1996, Tehran, Ferdowsi
- Tehran University Guide, 1999, Vol. 1, Tehran, University of Tehran
- Yearbook and Statistics, 1314, Part 2, Tehran, Sahami Press
- Yearbook and Statistics, 1317, Part 1 and 2, Tehran, Sahami Press
- Yearbook and Statistics, 1322, Part 2, Tehran, Ferdowsi
- Yearbook of Statistics of the Ministry of Education and Endowments, 1304, Tehran, Majles
- Yearbook of the Higher Education Institute, 1314, Tehran, Roshani
- Yearbook of the Higher Education Institute, 1317, Tehran, Roshani
- Yearbook of the Ministry of Education and Endowments, 1336 AH/1297 AH, Tehran, Ferdowsi

نوسازی نظام آموزشی زنان در دوره رضاشاه

احمد علیزاده^۱، منیژه صدری^۲، پروین قدسی زاد^۳، معصومه قره داغی^۴

۱. گروه تاریخ، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر، ایران. پست الکترونیک: ahmadalizadeh@iau.ac.ir

۲. گروه تاریخ، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر، ایران. (نویسنده مسئول)، پست الکترونیک: msadri@iau.ac.ir

۳. گروه اسلام معاصر، بنیاد دایره المعارف اسلامی، تهران، ایران. پست الکترونیک: p.qodsizad@rch.ac.ir

۴. گروه تاریخ، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر، ایران. پست الکترونیک: masomeh.gharadaghi@iau.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۱۷

تاریخ انتشار:

کلید واژه‌ها:

زنان،

آموزش،

مدارس دخترانه،

دانشگاه،

رضاشاه

آموزش و سوادآموزی زنان در دوره رضاشاه در صدر اهداف ترقی خواهانه حاکمیت قرار گرفته و گامی در جهت برنامه‌های نوگرایی دولت رضاشاه بود. پژوهش حاضر با هدف تبیین برنامه‌های آموزشی زنان و شرح اقدامات دولت رضاشاه در این زمینه با روش توصیفی-تحلیلی مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به آمار و سالنامه‌های تحصیلی و احصائی مدارس و مکاتب و دانشسرای عالی این پرسش مطرح است که آمار دانش‌آموزان دختر در مقاطع ابتدایی و متوسطه به لحاظ کمی و کیفی چگونه توسعه یافت و آموزش زنان در دانشسرای عالی و ورود آنها به دانشگاه چه نتایج و دستاوردهایی برای جامعه ایران داشت؟ فرضیه نوشتار حاضر آن است که سیاست‌های حمایتی رضاشاه سبب گردید تا تعداد دانش‌آموزان و دانشجویان دختر افزایش یافته و نسل جدیدی از زنان تحصیل کرده در ایران شکل بگیرد که همگام و همسو با خواسته‌ها و اهداف حاکمیت حرکت می‌کردند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد در دوره رضاشاه آمار دانش‌آموزان دختر در مقاطع ابتدایی و متوسطه به سرعت افزایش یافت و سیستم آموزش و پرورش توانست زیر نظر یک وزارتخانه انضباط و جهت‌دهی خاصی داشته باشد. در همین راستا زنان برای اولین بار وارد دانشگاه شده و اولین گروه دختران از دانشسرای عالی فارغ‌التحصیل شدند.

استناد: علیزاده، احمد؛ صدری، منیژه؛ قدسی زاد، پروین؛ قره داغی، معصومه (۱۴۰۵). نوسازی نظام آموزشی زنان در دوره رضاشاه. تحقیقات تاریخ ایران دوره اسلامی، ۳(۷)، ۲۴۰-۲۲۱.

<https://doi.org/10.71871/jhcin.2025.1212908>

© نویسندگان.

<https://doi.org/10.71871/jhcin.2025.1212908>

ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

مقدمه

توجه به آموزش و تربیت زنان بیش از هر چیز دیگری در دوران معاصر اهمیت یافت. سوادآموزی زنان در این معنی تأکید بر اهمیت نیمی از جمعیت یک کشور بود که با تربیت درست توانایی تأثیرگذاری و دخالت می‌یافتند. در جریان مشروطیت و پس از آن تا حدود زیادی پیش‌زمینه و آماده‌سازی اذهان برای همگامی با اصلاحات ترقی‌خواهانه‌ای که رضاشاه تبلیغ می‌کرد شکل گرفته بود، اما تنها دستورات مبتنی بر قدرت بود که سرانجام توانست گشایش و فرصت جدیدی برای نسلان ایجاد کند. این گشایش با هر خواست و اراده‌ای، خواه باورهای انسان‌دوستانه و خواه تربیت نسلی در جهت حمایت از آرمان‌های حاکمیت، نتیجه‌اش تا حدودی در جهت تقویت حقوق فردی و اجتماعی زنان تفسیر گردید.

پژوهش حاضر با ملاحظه منابع کتابخانه‌ای و آمار و سالنامه‌های تحصیلی و احصائیه‌های مدارس و مکاتب و مراجعه به جراید و اسناد تنظیم شده و نگارنده تلاش نموده تا پژوهشی جامع ارائه دهد. در آنچه به پیشینه تحقیق مربوط می‌شود این موارد قابل ذکر است: مقاله «روند آموزش زنان از آغاز نوگرایی تا پایان عصر رضاشاه» (ترابی فارسانی، ۱۳۸۷: ۸۹-۱۰۱) توسعه مدارس دختران را مورد بررسی قرار داده است. مقاله دیگر «بازتاب تعاملات فکری اندیشه‌گران در خصوص آموزش زنان در دوره پهلوی اول مبتنی بر سه نشریه عالم‌نسلان، شفق‌سرخ و اطلاعات» (حامدی، ۱۳۹۴) نگرش روشنفکران در آنچه به آموزش زنان است را مطرح کرده است. مقاله‌ای با نام «مادری جدید و آموزش زنان در عصر رضاشاه» (حسینی، ۱۴۰۰: ۱۵-۳۶) مفهوم مادری جدید را در پیوند با آموزش زنان تفسیر کرده است. تحقیق مهم دیگر با عنوان «گفتمان مسلط بر نظام آموزشی و متون درسی زنان در دوره رضاشاه» (زندیه، ۱۴۰۲: ۱۵۷-۱۷۶) با هدف تبیین چگونگی هویت‌یابی زن مدرن نگارش یافته است. مقاله‌ای با عنوان «آموزش دختران و زنان در زمان رضاشاه» (امین، ۱۳۸۱: ج ۲) یکی دیگر از تحقیقات صورت گرفته است. از دیگر پژوهش‌ها کتاب «مبانی ایدئولوژی حاکمیت و تأثیرش بر متون و مواد درسی در عصر پهلوی اول» (حامدی، ۱۳۹۴) است و دیگر کتاب «اسنادی از مدارس دخترانه از مشروطیت تا پهلوی» (فارسانی، ۱۳۷۸) می‌باشد که در آن نویسنده پژوهشی با تأکید بر اسناد موجود در سازمان اسناد ملی ارائه داده است. اما به طور کلی موضوعات این پژوهش‌ها متفاوت از نوشتار حاضر است و آنچه می‌توان به عنوان نوآوری از آن یاد کرد تلاش در جهت تدوین چارچوب و سیر تکاملی افزایش دانش‌آموزان دختر از دبستان به دبیرستان با استناد به آمار و سالنامه‌های تحصیلی و ورود آنها به دانشگاه و دانشسرای عالی و آثار و نتایج مترتب بر آن در جامعه می‌باشد.

آموزش زنان پیش از رضاشاه

پیش از مشروطیت تنها اندکی از زنان در ایران امکان سوادآموزی داشتند و زنانی که در طبقات پایین جامعه بودند، عمدتاً بی‌سواد بودند. آموزش در مکتب‌خانه‌ها و به صورت سنتی برگزار می‌شد. این مکتب‌خانه‌ها به دو صورت عمومی و خصوصی تنها نهاد آموزش ابتدایی در ایران بودند (قاسمی‌پویا، ۱۳۷۷: ۴۵ و ۴۶). از آنچه سیاحان خارجی گزارش داده‌اند می‌توان دریافت که بی‌سوادی در میان زنان پذیرفته شده بوده است و حتی در بزرگترین شهرهای ایران به ندرت می‌توان زنانی را یافت که سواد خواندن داشته باشند (کولیوررایس، ۱۳۶۶: ۱۶). پیشرفت آموزش زنان در ایران به مراتب کندتر از مردان بود و مدارس زنان تعدادشان کم و سطح آموزش در آنها بسیار پایین بود (هاکس، ۱۳۷۱: ۲۲۳). مبلغان مذهبی آمریکایی نخستین کسانی بودند که دست به تأسیس مدارس دخترانه در ایران زدند. در

سال ۱۳۳۶م/ ۱۲۱۵ش آموزشگاه «فیسک» ارومیه یکی از مدارس پیشرو دخترانه توسط مبلغان مذهبی آمریکایی تأسیس شد. انجمن مبلغان کلیسا همچنین در جلفا، سلماس، رشت، همدان، مشهد و چند شهر دیگر هم مدرسی باز کردند و آموزشگاه‌های بزرگی برای دختران یهودی در تهران و اصفهان وجود داشت. این مدرسه‌ها نخستین مدارس دخترانه به سبک اروپایی در ایران بود (کولیوررایس، ۱۳۶۶: ۱۱۷؛ انصاف‌پور، بی‌تا: ۴۳۳). مدارس دیگری هم توسط ایرانیان تأسیس گردید، در سال ۱۳۲۱ق/ ۱۲۸۲ش طوبی رشدیه (آزمون) مدرسه دخترانه «پرورش» را تأسیس کرد و چند سال بعد در ۱۳۲۴ق/ ۱۲۸۵ش بی‌بی‌خانم وزیراف استرآبادی همسر موسی‌خان میرپنج مدرسه ملی «دوشیزگان» را در تهران افتتاح کرد. تأسیس این مدرسه جنجال‌برانگیز شد و مخالفت شیخ فضل‌الله نوری را در پی داشت (ملکزاده، ۱۳۸۷: ۲۱۸، ج ۴؛ رشدیه، ۱۳۶۲: ۹۰). زنانی هم که از اینگونه مدارس فارغ‌التحصیل می‌شدند خود مدارس دیگری راه می‌انداختند. آنها می‌خواستند تا از شرایطی که در آن به سر می‌برند بیشتر آگاه شوند، به گونه‌ای که حتی در کلاس‌های درس نیز اوضاع زنان ایرانی و اروپایی با یکدیگر مقایسه می‌شد. حتی این امکان وجود داشت که خبرها درباره زنان اروپایی از راه دختران دانش‌آموز به مادرانشان و از آنها از طریق محافل عمومی مانند مسجد و حمام‌های عمومی به آگاهی زنان دیگر برسد (رشدیه، ۱۳۶۲: ۹۰).

با وقوع انقلاب مشروطیت فضا و امکانات بهتری برای حضور زنان در جامعه فراهم شد. با این حال به نظر می‌رسید حفظ روابط سنتی زن و مرد همچنان نگرش غالب در ایران بوده باشد. حتی رهبران مشروطه در آنچه به موضوع زنان مربوط می‌شد بسیار با احتیاط رفتار می‌کردند. در روزی که مظفرالدین‌شاه قانون اساسی مشروطه را توشیح می‌کرد، مجلس تقاضانامه زنی را در پشتیبانی از آموزش و مشارکت اجتماعی زنان منتشر کرد. نویسنده نامه خطاب به سیدمحمد طباطبایی خواستار پشتیبانی و حمایت دولت از مدارس دختران همانند مدارس پسران بود. با این حال پاسخ مجلس نشان‌دهنده آن بود که بیشتر نمایندگان مجلس همچنان استمرار مناسبات سنتی زن و مرد را خواهان‌اند و آنها هیچ طرحی برای تغییرات و تحولات عمده ندارند: «تغییراتی در کشور در شرف وقوع است اما با همه ضرورت دارد که پایگاه سنتی زن و مرد همچنان بی‌هیچ تغییری حفظ شود.» اگر چه مجلس در پاسخ تقاضانامه آن زن گفته بود که زن و مرد از لحاظ فهم و منطق فرقی ندارند اما در اصل تنها از آموزش محدودتر برای زنان حمایت کرد: «تربیت زنان در امر اطفال، خانه‌داری، حفظ ناموس و علوم که راجع به اخلاق و معاش خانواده باشد، اما در امور خاصه رجال از قبیل علوم پلی‌تیکی و امرسیاسی فعال مداخله ایشان اقتضا ندارد.» (بهفر، ۱۳۷۷: ۳۲-۴۰؛ آفاری، ۱۳۷۶: ۱۵-۱۷).

در دوره دوم مجلس شورای ملی برخلاف دوره اول تمایل به تصویب قوانینی به نفع زنان قوت گرفت، در ۱۳۲۹ق/ ۱۲۹۰ش قانون معارف به تصویب رسید که بر اساس ماده ۳ این قانون «تعلیمات ابتدایی بر عموم ایرانیان اجباری است» و ماده ۵ نیز اعلام می‌داشت: «هرکس مکلف است اطفال خود را از سن هفت سالگی به تحصیل معلومات ابتدایی وادارد اعم از اینکه در خانه باشد یا در مدرسه» (احصائیه مدارس و مکاتب، ۱۳۰۵: ۱). همچنین در ۱۳۳۶ق/ ۱۲۹۷ش وزارت معارف، اداره تعلیمات نسوان را ایجاد کرد و بنابر پیشنهاد احمدخان نصیرالدوله وزیر معارف دو باب مدرسه ابتدایی رایگان برای دختران تأسیس و مقرر گردید در هر ناحیه شهر یک مدرسه دولتی رایگان افتتاح گردد (سالنامه وزارت معارف و اوقاف، ۱۳۳۶ق/ ۱۲۹۷ش: ۷۶). اقدام اساسی دیگری که در این سال به نفع زنان صورت گرفت، تأسیس دارالمعلمات برای تربیت آموزگار زن بود. دوره دارالمعلمات پنج سال بود که در سال‌های آخر اصول تعلیم و تربیت به آنها آموزش داده می‌شد و پس از اتمام سه سال به آنها تصدیق‌نامه سه ساله متوسطه اعطا می‌گردید. قسمت دوم دو سال طول می‌کشید و طی آن شاگردان را برای معلمی آماده می‌کردند (سالنامه دانشسرای عالی، ۱۳۱۴: ۲).

از سال ۱۳۲۷ق/ ۱۲۸۷ش روند تأسیس مدارس دختران در شهرهای دیگر غیر از تهران آغاز گردید و به تدریج مدارس در اصفهان، تبریز، قزوین، رشت، مشهد و اهواز شکل گرفت. آمار روزنامه شکوفه نشان می‌دهد در ۱۳۲۹ق/ ۱۲۸۹ش در تهران ۵۷ دبستان دخترانه با ۲۱۷۲ نفر دانش‌آموز وجود داشت که این تعداد در ۱۳۳۱ق/ ۱۲۹۱ش به ۶۲ دبستان و ۲۴۷۲ نفر افزایش یافت (شکوفه، ۱۳۳۲: ۴، ۳، ۲، ۱). این آمار در ۱۳۳۸ق/ ۱۲۹۸ش به ۳۸۶۹ دانش‌آموز رسید که کیفیت آموزشی خوبی داشتند و دروس مخصوص دختران هم در آن تدریس می‌شد. اما در مجموع اگر چه تعداد دبستان‌های دخترانه رو به افزایش گذاشت، اما به توسعه مدارس متوسطه توجه چندانی نشد. در سال‌های پایانی حکومت قاجاریه دوره اول متوسطه تنها در مدرسه فرانسوی ژاندارک و مدرسه آمریکایی بود و به غیر از آن هیچ مدرسه دخترانه‌ای در سطح متوسطه وجود نداشت (نفیسی، ۱۳۴۴: ۹۴).

آموزش و پرورش نوین زنان

دستگاه آموزش و پرورش در ایران با اقدامات مدرن‌سازی رضاشاه تغییرات و تحولات جدیدی را تجربه کرد. در این دوره جدا از هر تصور و آرمانی که حکومت دنبال می‌کرد به تدریج بر تعداد مدارس دختران و آمار زنان تحصیل‌کرده در ایران افزوده شد، حتی در قیاس با دوران پیش از آن می‌توان از یک انقلاب آموزشی در ایران نام برد. اگر چه در دوران مشروطیت و پیش از آن مدارس در ایران شکل گرفت، اما این مدارس فاقد نظم، دستورات و قواعد دولتی بود و حتی امتحان و آزمون در آنها مفهومی نداشت. در دوران رضاشاه این مدارس و سیستم آموزش به طور عام تحت یک تشکیلات منسجم دولتی و زیر نظر یک وزارتخانه توانست جهت‌دهی و حرکت خاص خود را داشته باشد. مخالفت‌هایی که با مدارس دختران در دوره مشروطیت بود در زمان رضاشاه کاهش یافت و حتی برخی علمای مشهور آشکارا به حمایت از توسعه مدارس دخترانه اقدام کردند. چنانچه در همین زمان آیت‌الله خالصی توصیه می‌کرد که ایرانیان نه تنها نباید آموزش زنان را ممنوع کنند بلکه درست به خاطر دین، اسلام و ملت آموزش آنها را خود بر عهده گیرند. این اظهارات آیت‌الله خالصی با مخالفت معروف شیخ‌فضل‌الله نوری با آموزش زنان در دوره مشروطیت تفاوت اساسی دارد. او بر خلاف شیخ‌فضل‌الله اعتقاد داشت تنها: «راه صلاح این است که تأسیس مدرسه نسوان کرده و سپس به دخترها بگوئیم که به این مدرسه داخل شوید.» (امین، ۱۳۸۱: ۱۷۶، ج ۲). این موضوع اثر مستقیمی روی برنامه‌های آموزشی زنان و دختران در زمان رضاشاه داشت. اگر بخواهیم براساس آمار و ارقام گزارشی عینی ارائه دهیم، باید به اطلاعاتی که وزارت معارف در این باره می‌دهد مراجعه کرد. در جدول آماری این وزارتخانه در سال تحصیلی ۱۳۰۱-۱۳۰۲ش، تعداد دانش‌آموزان دختر در مجموع ۷۲۳۹ نفر آمده است که این تعداد در سال تحصیلی ۱۳۰۳-۱۳۰۴ش، ۱۰۹۷۲ نفر ذکر شده است. مجموع شاگردان دختر در مقطع متوسطه نیز از ۱۵۱۳ نفر در سال تحصیلی ۱۳۰۱-۱۳۰۲ش، به ۳۴۶۷ نفر در سال ۱۳۰۳-۱۳۰۴ش افزایش یافت. در این سال در مجموع ۱۷۵ معلم زن در مدارس دولتی، ۵۹۰ معلم زن در مدارس ملی و ۱۵۰ معلم زن در مدارس خارجی درس می‌دادند (سالنامه احصائیه وزارت معارف و اوقاف، ۱۳۰۴: ۴-۱۷). همچنین در سال تحصیلی ۱۳۰۵-۱۳۰۶ش، در مجموع ۲۹ باب مدرسه دولتی دختران، ۶۸ باب مدرسه ملی دختران و ۶۴۸ باب مکتب‌خانه زنانه در این سال در سراسر ایران وجود داشت. این مدارس با نظارت و حمایت دولت و تحت دستورات و قواعد حکومت فعالیت داشتند (احصائیه کل مکاتب و مدارس، ۱۳۰۶: ۱۵۸ و ۱۸۵).

در طی سال‌های بعد آمار زنان تحصیل‌کرده در ایران به نحو چشمگیری افزایش یافت. تلاش برای توسعه و گسترش مدارس دختران، این امکان را ایجاد می‌کرد تا نسل جدیدی از زنان متجدد تربیت شوند که وفادار به آرمان‌ها و برنامه‌های شاه ایران بوده و در

اجرای سیاست‌های مهم حکومتی مانند موضوع کشف حجاب همکار و همیار دولت باشند. بیشتر بانوانی که در این مدارس آموزش می‌دیدند بعدها از چهره‌های سرشناس و از مدیران موفق حکومتی در حوزه زنان می‌شدند و بنابر چنین نگرشی این باور در ذهن ایجاد می‌شود که بپذیریم سیاست‌های رضاشاه در این حوزه بسیار موفقیت‌آمیز بوده باشد. فارغ‌التحصیلان این مدارس تبدیل به دوستان واقعی حکومت می‌شدند و در اجرای منویات سلطنتی در خانواده و جامعه سعی وافر داشتند. در تاریخ ۱۴ اردیبهشت ۱۳۰۶ قانونی با نام «قانون اعتبار برای تشکیل مدارس ابتدایی و تعلیمات عمومی» از تصویب مجلس شورای ملی گذشت که بر طبق ماده یک این قانون به دولت اجازه داده می‌شد تا مبالغ تعیین شده از طرف مجلس را علاوه بر بودجه سابق وزارت معارف برای تشکیل مدارس ابتدایی به مصرف رسانند. بر این اساس مدارس ابتدایی شامل مدارس دخترانه و پسرانه هر دو می‌شد (احصائیه معارف و مدارس، ۱۳۰۸: ۲۵). همچنین بر اساس قانون «بودجه پنجاه هزار تومان معارف آذربایجان» مصوب ۱۱ بهمن ۱۳۰۴ ش، این مقدار مبلغ برای تأسیس مدارس جدید دخترانه و پسرانه در آذربایجان و رفع نواقص اداری معارف اختصاص یافت (احصائیه معارف و مکاتب، ۱۳۰۵: ۲۱).

نقش روشنفکران و جراید زنان

فضای ایجاد شده در جامعه و نفوذ افکار و عقاید روشنفکری پس از مشروطیت و تبلیغ و انتشار اخبار ترقیات زنان کشورهای دیگر در داخل ایران (از جمله در ستون مربوط در روزنامه عالم‌نسون) باعث شد تا یک اجماع و هماهنگی در بین نخبگان سیاسی نسبت به حضور هر چه بیشتر بانوان در جامعه شکل بگیرد. حضور اجتماعی زنان از آموزش آنها نشأت می‌گرفت و این اصل که سوادآموزی بانوان از ضروریات یک جامعه مدرن است، نقطه اتفاق روشنفکران بود. در این دیدگاه اساساً قابل تصور نبود یک کشور به سطحی از ترقیات مانند حاکمیت قدرتمند، سیستم آموزش و پرورش قوی، بهداشت عمومی، ارتش منظم، سازمان‌های ارتباطی منسجم و غیره دست بیابد اما زنان آن یعنی نیمی از افراد فعال یک جامعه در پستوی خانه‌ها باقی بمانند. نویسندگان برجسته این دوران مانند سعید نفیسی، یوسف اعتصام‌الملک (پدر پروین اعتصامی)، احمد مقبل، رشید یاسمی، امیر جاهد و ملک‌الشعرا بهار از طرفداران حقوق زن بودند و بر عدالت آموزشی و لزوم تحصیلات رایگان و حتی اجباری برای دختران تأکید داشتند. به نظر می‌رسید حداقل در این مورد خاص یعنی تأکید هر چه بیشتر بر لزوم آموزش و تحصیلات زنان، حکومت رضاشاه درست در جهت خواست و اراده نخبگان جامعه حرکت کرده باشد. دولت او در آنچه تبلیغ می‌کرد، بر تربیت نسل جدیدی از زنان و مردان تأکید داشت که آشنا به اصول جدید و آگاه به قواعد اولیه حقوق انسانی باشند. چنین اقداماتی با پشتوانه فکری و نظری روشنفکران و قدرت تشکیلاتی، تبلیغاتی و نظامی حکومت برخوردار بود و تمام امکانات کشور برای رسیدن به این هدف بسیج شده بود. روزنامه‌های زنان که در این دوران چاپ می‌شدند چارچوب اندیشه‌ای تمام آنها مبتنی بر تعلیم و تربیت بانوان بود. در سال ۱۳۰۰ ش روزنامه «نامه‌بانوان» در ذیل عنوان «پیشنهاد به وزارت جلیله معارف» بر وجوب تعلیم و تربیت نسوان تأکید و از اینکه زمامداران ایرانی به قدر نصف ممالک قفقاز، مصر و حتی مراکش اقدامی در تربیت زنان نکرده‌اند اظهار تأسف نمود. در ادامه با اشاره به دوره زمامداری رضاخان که آن را شروع یک عصر جدید در تاریخ ایران ذکر می‌کرد آمده است: «اکنون که یک دوره جدیدی شروع شده است و دعا می‌کنیم که به منفعت ایران منتهی گردد به هیئت محترم دولت و مخصوصاً به وزارت معارف پیشنهاد می‌نماییم که به خرافات و موهومات اعتناء نفرموده یک اساس وسیع و استواری برای تصمیمات معارف در میان نسوان برداشته، متّ حیاة واقعی و ابدی را به گردن این ملت بگذارند.» (نامه‌بانوان، ۱۳۰۰: ۲، ش ۱۱). پیشنهاد نامه‌بانوان آن بود که چون برای آموزش دختران، معلمان زن به اندازه کافی وجود ندارد، از معلمان مرد برای تعلیم در

مدارس نسوان استفاده شود. در چنین دیدگاهی دغدغه تعالی اجتماعی زنان بر آنچه بحث شرعی محرمیت بود ارجحیت می‌یافت، به همین دلیل واکنش‌ها در برابر این پیشنهاد افزایش یافت تا جایی که نامه‌بانوان در شماره بعدی خود در مطلبی با عنوان «ما و انسان نمایان» مجبور به اصلاح و توضیح مطلب گردید. با این حال از موضع خود عقب‌نشینی نکرد و بار دیگر تأکید نمود از مردان شایسته و لایق برای تدریس در مدارس زنان استفاده شود و اظهار امیدواری کرد که شخص رئیس‌الوزرا «این زنجر محکم موهومات و خرافات را پاره کرده، ملت محبوس در تنگای جهالت را آزاد و تعلیم و تربیت نسوان را بر یک پیمان‌ه وسیع و شالوده استوار و همان پیشنهاد ما را که معلمی رجال به نسوان می‌باشد به موقع اجرا بگذارد و سر مخالفین را چون مار بکوبند.» (همان، ۲).

این موضع‌گیرهای تند البته در روزنامه‌های دیگر زنان کمتر بود و آنها بیشتر تلاش داشتند تا با لحاظ شرایط جامعه اظهارنظر نمایند. در بیشتر شماره‌های عالم‌نسوان ستونی با نام «اخبار ترقیات نسوان» وجود داشت که در آن پیشرفت‌های زنان در کشورهای مختلف را شرح می‌داد. علت آن را هم فقط سوادآموزی و دانش زنان آن ممالک می‌دانست و تقاضا می‌کرد حاکمیت اقدامی عملی در این باره داشته باشد: «بدانند که تا اصول موهومات منهدم و زنان این سرزمین عالم نشوند هر سعی که در ترقی وطن کنند مانند خانه‌ای است که بنیان آن را درگل گذارند» (عالم‌نسوان، ۱۳۰۳: ۲۴، س ۴، ش ۶). مجله «پیک سعادت‌نسوان» هم که در گیلان چاپ می‌شد، افزایش تحصیلات و آگاهی زنان محور اصلی مباحث این روزنامه را تشکیل می‌داد. در این دیدگاه گفته می‌شد گروه زنان تحصیل‌کرده در ایران انگشت‌شماراند و برای همگان وظیفه است که در توسعه آموزش بانوان بکوشد (پیک سعادت‌نسوان، ۱۳۰۹: ۲۱، س ۲، ش ۱).

این شرایط و فضای مثبتی که در جامعه شکل گرفته بود و نیز اقدامات حمایتی از جانب دولت سبب افزایش سریع زنان تحصیل‌کرده در طی حاکمیت رضاشاه گردید. در مقایسه آمار و سالنامه‌های تحصیلی مشاهده می‌شود که برای نمونه در ۱۳۱۳-۱۳۱۴ش، مجموع دانش‌آموزان دختر در مدارس دولتی ۲۳۳۳۴ نفر و در مدارس غیردولتی ۱۹۲۲۱ نفر آمارگیری شد که در قیاس با سال ۱۳۰۴ش رقم قابل‌ملاحظه‌ای بود. البته بیشتر این تعداد، دانش‌آموزان دوره ابتدایی بودند و تعداد دانش‌آموزان دختر در مقطع متوسطه افزایش چندانی نداشت و این نشان می‌داد که سیاست دولت در درجه اول توسعه مدارس ابتدایی دخترانه بوده است. آمار دانش‌آموزان دختر در مقطع متوسطه در این سال در سراسر ایران ۲۹۹۷ نفر ثبت شد که بیشترین تعداد آن در تهران بود و پس از آن تبریز با مجموع ۲۹۰ نفر در رده دوم قرار داشت. این در حالی بود که در برخی نقاط ایران مانند بروجرد، بنادر جنوب، خمسه، خوزستان، شاهرود، قزوین، قم، محلات، گرگان و ملایر تا سال ۱۳۱۴ش، دانش‌آموز دختری که در دوره متوسطه تحصیل کند وجود نداشت و در کردستان تنها ۷ نفر در مقطع متوسطه تحصیل می‌کردند. تعداد آموزگاران زن نیز در این سال در سراسر ایران ۷۸۲ نفر در مدارس دولتی و ۹۱۳ نفر در مدارس غیردولتی بودند (احصائیه وزارت معارف، ۱۳۱۴: صفحات ۱۶ و ۷۰ و ۷۳). بر همین اساس در پایان سال تحصیلی ۱۳۱۶-۱۳۱۷ش، تعداد کل دانش‌آموزان دختر در مقطع ابتدایی ۷۲۷۵۰ نفر اعلام شد که از این تعداد ۲۰۸۰۳ نفر در دبستان‌های تهران، ۶۹۵۳ نفر در آذربایجان شرقی و بقیه در نواحی دیگر ایران درس می‌خواندند. مجموع آموزگاران زن نیز در این سال ۲۹۹۲ نفر گزارش شد (سالنامه و آمار، ۱۳۱۷: ۲۳۴-۲۳۷) ضمناً براساس آمار دبیرستان‌ها در پایان سال تحصیلی ۱۳۱۶-۱۳۱۷ش، تعداد دانش‌آموزان دختر در مقطع متوسطه ۵۴۴۵ نفر بوده است که از این تعداد، تهران با ۲۶۶۳ نفر در رده اول و پس از تهران، آذربایجان شرقی با ۳۵۸ نفر در رده دوم قرار داشت. مجموع دبیران زن در پایان همین سال تحصیلی ۳۸۲ نفر اعلام شده است (همان: ۴۸-۵۱).

پس از تهران بیشترین تعداد مدارس دخترانه و دانش‌آموزان دختر متعلق به شهر تبریز بود. سیاست‌های تشویقی حکومت برای آموزش و سودآموزی دختران، در آذربایجان نمود خاصی پیدا کرد و در تمام سال‌های سلطنت رضاشاه در گزارش‌های آماری و

سالنامه‌های وزارت فرهنگ و معارف، بیشترین تعداد دانش‌آموزان دختر و نیز آموزگاران و معلمان زن پس از تهران متعلق به تبریز بود. در تیر ۱۳۰۵ دکتر احمدخان محسنی ریاست معارف آذربایجان، نظم و انضباط خاصی به مدارس آذربایجان و تبریز داد و خصوصاً تلاش وی برای توسعه مدارس نسوان سبب افزایش دانش‌آموزان دختر در مقاطع ابتدایی و متوسطه شد. در خرداد ۱۳۰۶ در تبریز حدود ۸۴ نفر دختر در مقطع ابتدایی به طور رسمی امتحان دادند و ۷۰ نفر از آنها فارغ‌التحصیل شدند (امید، ۱۳۳۲: ۱۹۳ و ۱۹۷، ج ۱).

به لحاظ برنامه‌های درسی در سراسر ایران در آنچه وزارت معارف ارائه می‌داد، دروس پسران و دختران در مقطع ابتدایی تفاوتی نداشت و در این مقطع تلاش برای خواندن و نوشتن فارسی و ریاضیات بود. اما در مقطع متوسطه دروس تا اندازه‌ای با هم تفاوت داشت، بدین معنی که پسرها زبان فارسی، ریاضیات، تاریخ و جغرافیای ایران و کمی هم زبان عربی می‌آموختند و دخترها همین موارد را البته قدری مختصرتر فرا می‌گرفتند و ضمناً نقاشی و خیاطی هم جزء مواد درسی آنها بود (ساتن، بی‌تا: ۳۴۸). بر اساس تصمیم‌گیری اداره تعلیمات وزارت معارف در تاریخ ۱۳۰۷/۶/۲۸، مقرر گردید از پروگرام تعلیمات متوسطه تمام مواردی که برای دختران ضروری نمی‌باشد حذف و به جای آن حفظ‌الصحه، بچه‌داری، تدبیر منزل، خانه‌داری، طبخ، شستشو، لکه‌گیری، تنظیف، اطوکشی، برش و خیاطی به آنها آموزش داده شود (سازمان اسناد ملی، شماره ۲۹۷۰۰۷۷۳۰).

تشکیل دانشسراهای مقدماتی دختران

تشکیل دانشسراهای مقدماتی به نوبه خود گام مهمی برای باسواد نمودن زنان در مرحله پیش از ورود به دانشگاه بود. در تاریخ ۱۹ اسفند ۱۳۱۲ قانون تربیت معلم به تصویب مجلس شورای ملی رسید که بر اساس ماده یک این قانون «دولت مکلف است از اول فروردین ماه ۱۳۱۳ تا مدت پنج سال ۲۵ باب دانشسرای مقدماتی و یک باب دانشسرای عالی دخترانه در تهران و در ولایات به شرح زیر تأسیس نماید و دانشسرای عالی پسرانه را که بر طبق قانون مصوب ۱۳۰۸ تأسیس شده است تکمیل نماید:

- در سال ۱۳۱۳ تکمیل دانشسرای عالی پسرانه در تهران و تأسیس ۵ باب دانشسرای مقدماتی در تهران و ولایات
 - در سال ۱۳۱۴ تأسیس یک دانشسرای عالی دخترانه در تهران و پنج دانشسرای مقدماتی در تهران و ولایات
 - از سال ۱۳۱۵ تا ۱۳۱۸ سالی ۵ باب دانشسرای مقدماتی در ولایات» (سالنامه دانشسرای عالی، ۱۳۱۴: ۴۲-۴۳).
- در پیگیری این اهداف مسئولان آموزشی حکومت رضاشاه، پس از افتتاح دانشسرای مقدماتی پسران در ۱۷ دی ۱۳۱۴ به فکر ایجاد دانشسرای مقدماتی دختران افتادند. دو سال بعد یعنی در ۱۳۱۶ عمارت جدید دانشسرای مقدماتی دختران در نزدیکی میدان بهارستان تکمیل گردید که مساحت آن ۱۷۵۵ مترمربع بود. این عمارت شامل کلاس‌ها و تالارهای مخصوص خطابه، کتابخانه، لابراتور و غیره بود و چند سال محل دانشسرای دختران تهران بود و آموزگار زن تربیت می‌کرد. برای ورود به دانشسرای مقدماتی گواهینامه دوره اول متوسطه کافی بود (حکمت، ۱۳۵۵: ۲۹۸؛ ساتن، بی‌تا: ۳۵۷). پس از تهران، دانشسرای دختران تبریز از اهمیت برخوردار بود، ساختمان این بنا در ۱۳۰۵ش تأسیس شد که به نام «دارالمعلمات» معروف بود. دارالمعلمات در طی پنج شش سال فعالیت توانست عده‌ای معلم زن تربیت کند که در مدارس دخترانه مشغول تدریس شدند. در ۱۳۱۳ این بنای کوچک توسعه یافت و ساختمان آن تکمیل گردید و در ۱۳۱۴ با نام دانشسرای مقدماتی دختران تبریز افتتاح شد (امید، ۱۳۳۲: ۱۹۱، ج ۱؛ حکمت، ۱۳۵۵: ۳۰۰-۳۰۱). در طی این سال‌ها اگر چه در شهرهایی مانند کرمان، مشهد، شیراز، ارومیه، اصفهان، اهواز و خرم‌آباد دانشسراهای پسران ایجاد شد اما دانشسرای دختران در این نواحی ایجاد نشد. یک مورد شهر خوی می‌باشد که مقدمات تشکیل یک دانشسرای کوچک در آن از دوره

رضاشاه آغاز گردید اما افتتاح آن پس از دوره رضاشاه و در ۱۳۲۴ش انجام شد. دانشسرای خوی یک دانشسرای مقدماتی بود و به نظر می‌رسد با تأثیرپذیری از دانشسرای تبریز شکل گرفته باشد (همان، ۳۶۳).

سازمان پرورش افکار

رشد سریع و توسعه روزافزون مدارس با اعمال سیاست‌های حکومتی رضاشاه آثار و نتایجی به همراه داشت. اصلاحات از بالا بر تغییر و دگرگونی تأکید می‌کرد و مقاومت در پایین بر حفظ وضع موجود اصرار می‌ورزید. این تعارضات عمق شکاف فرهنگ مدرسه و فرهنگ خانواده بود. در واقع افزایش مدارس و خصوصاً مدارس دختران در کشور، جامعه را با نوعی عدم هماهنگی و عدم پذیرش مواجه می‌کرد. در این میان سازمان پرورش افکار که در ۱۳۱۷ش به دستور رضاشاه و با ریاست احمد متین‌دفتری شکل گرفت، ایدئولوژی یکسان‌سازی فرهنگی را مدنظر قرار داشت. این سازمان با نگاهی تمرکزگرایانه و اقتدارطلبانه به امور و شئون اجتماعی قائل به اعمال نظر یک‌جانبه از بالا به پایین بود. ترکیب کتب درسی جدید که با آغاز به کار کمیسیون کتب سازمان پرورش افکار برای تدریس در مدارس به چاپ رسیده بود همراه اجرای برنامه‌های مختلف در محیط‌های آموزشی به زودی تأثیرات عملی خود را نشان داد. گفتمان‌های باستان‌گرایی، ایران‌گرایی، میهن‌پرستی، شاه‌دوستی و شاه‌محوری از گفتمان‌های غالب در کتب درسی تاریخ دوره ابتدایی و دبیرستان در آن مقطع بود. مؤلفه‌هایی چون دولت، ملت، کشور، ایرانیت جدید، پروژه ملت‌سازی و پروژه هویت‌سازی از عناصر تشکیل دهنده محتوای کتب درسی این دوره بود (سلماسی‌زاده، ۱۳۹۸: ۶۲، ش ۵۶). استفاده از هنر و تکنیک‌های تبلیغاتی جذاب از ابزار مؤثر جذب نوجوانان و جوانان به برنامه‌های فرهنگی و سیاسی حکومت بود. نمایش‌هایی که با حضور دختران به اجرا در می‌آمد در کنار اجرای موسیقی جدید غربی، تحرک زیادی در محیط‌های آموزشی ایجاد کرده بود. هدف از ایجاد کمیسیون نمایش چنین پیش‌بینی شده بود که از یک طرف به وسیله هنرستان هنرپیشگی کمیسیون نمایش، هنرپیشه تربیت کند و از طرف دیگر در مجالس شب‌نشینی پرورش افکار، نمایش‌هایی متناسب ترتیب دهند. هنرستان هنرپیشگی در ۱۳۱۸ش توسط سیدعلی نصر و با جدول بودجه‌ای سازمان پرورش افکار ایجاد شد و برخی از مهمترین هنرپیشه‌های این هنرستان در رادیو تهران فعالیت داشتند (همان، ۶۵؛ صدیق، ۱۳۵۳: ۶، ج ۳).

مجموعه این اقدامات در چارچوب اهداف تعریف شده سازمان پرورش افکار و تلاش در جهت شکل‌دهی افکار عمومی و به ویژه افکار دانش‌آموزان مدارس بود. کودکان اولین هدف مدرنیته بودند و برنامه‌ریزی به منظور تغییر افکار و آماده‌سازی جامعه برای همراهی با تغییرات جدید از سنین پایین آغاز می‌شد. پیش‌آهنگی در مدارس هم درست در جهت رسیدن به همین اهداف بود. آنچه به عنوان پیش‌آهنگی مطرح می‌شد تلاش جهت انسجام فکری کودکان با اجرای برخی نمایش‌های وطنی بود. مخصوصاً پیش‌آهنگی دختران که با تبلیغات فراوانی از طرف دولت و حکومت همراه بود، مقدمات تشکیل آن از مرداد ۱۳۱۴ فراهم آمد. پیش‌آهنگی دختران به اجرای حرکت‌های نمادین و سرودهای میهنی و انجام رقص‌های نمایشی مخصوصاً به هنگام بازدید خانواده سلطنتی از مدارس می‌پرداخت (سالنامه و احصائیه، ۱۳۱۴: ۱۲-۱۳).

این اقدامات و سیاست‌گذاری‌های حمایتی دولت سبب گردید تا آمار بانوان تحصیل‌کرده به طور قابل ملاحظه‌ای افزایش یابد. بر اساس آمارهای ارائه شده در پایان سال تحصیلی ۱۳۱۹-۱۳۲۰ش، تعداد دانش‌آموزان دختر در دبستان‌های دولتی ۶۱۸۷۴ نفر و در دبستان‌های غیردولتی ۲۰۱۰۵ نفر بوده است. آمار دخترانی هم که در مقطع متوسطه تحصیل می‌کردند، در دبیرستان‌های دولتی ۲۱۹۴

نفر، غیردولتی ۳۶۲۲ نفر و در دانشسراهای مقدماتی ۵۴۸ نفر گزارش شده است. تعداد دبیران زن نیز در پایان سال تحصیلی ۱۳۱۹-۱۳۲۰ به این شرح بوده است: دبیر دبیرستان‌های دولتی ۱۶۲ نفر، دبیر دبیرستان‌های غیردولتی ۲۴۰ نفر و دبیر دانشسراهای مقدماتی ۴۶ نفر (سالنامه و آمار، ۱۳۲۲: صفحات ۴۵ و ۴۶). اگر چه این آمارها در مقایسه با سال ۱۳۰۴ بسیار جالب توجه می‌باشد، اما باز امکانات آموزشی عادلانه نبود و آمار دختران در قیاس با پسران بسیار پایین بود. تنها در طی سال‌های بعد بود که این آمار به سمت تعادل پیش رفت.

آموزش عالی زنان

ورود زنان به دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی بخشی از سیاستی بود که رضاشاه در راستای مدرن‌سازی جامعه ایران دنبال می‌کرد. ورود زنان به دبیرستان‌ها اگر چه یک اقدام مهم بود، اما حضور زنان در دانشگاه‌ها یک دستاورد محسوب می‌شد. در آنچه اقدامات و عمل حاکمیت نشان می‌داد رضاشاه خواستار ایجاد یک نظم جدید در جامعه بود و در این نظم جدید ضرورت داشت زنان هم مثل مردان تحصیل کرده و آگاه به دنیای جدید باشند. در این راستا ورود زنان به دانشگاه‌ها تا اندازه زیادی می‌توانست در پیگیری این اهداف مؤثر باشد. تبلیغاتی که برای مدتی طولانی در روزنامه‌های وابسته به حاکمیت مانند روزنامه اطلاعات و نیز روزنامه‌های مخصوص زنان مانند عالم‌نسون صورت می‌گرفت، ارتباط تحصیلات زنان با کار و مشاغل اقتصادی را مورد بحث قرار می‌داد. روزنامه عالم‌نسون در ستونی با عنوان «مشاغل نسوان» کارهایی که زنان پس از فارغ‌التحصیلی از دانشگاه‌ها می‌توانند انجام دهند را توضیح می‌داد: «لهمذا عالم نسوان از آنجایی همیشه هادی نسوان بوده، اینک مشاغلی که دختران ایرانی می‌توانند عهده‌دار شوند و تحصیلات خود را در آن رشته به پایان رسانند، توسط خانم میسزبویس و خانم افشارصادقی جمع‌آوری کرده به نظر دختران جوان می‌رساند.» (عالم‌نسون، ۱۳۱۰: ۱۵۵-۱۵۶، س ۱۱، ش ۴) این مشاغل شامل دکتري، معلمي، مهندسي، طبابت و قضاوت بود که خانم‌ها با ورود به دانشگاه‌ها و تحصیل در آن رشته‌ها می‌توانستند وارد آن شغل‌ها شوند. عالم نسوان شرح مفصلی از چگونگی ورود زنان به این رشته‌ها و مراحل جذب و استخدام آنها را معرفی و توضیح می‌داد. همین روزنامه در سلسله مقالات ترجمه‌ای با عنوان «نسوان پیشقدم ترکیه» گزارشی از ورود زنان ترکیه به کالج‌ها و مدارس عالی ارائه می‌داد. چنانچه در استانبول یک مدرسه عالی افتتاح شده و حدود ۴۵۰ نفر از زنان در دو رشته پرتعداد قضاوت و طبابت مشغول تحصیل هستند (عالم‌نسون، ۱۳۰۸: ۸، س ۹، ش ۱).

از طرفی به طور هماهنگ در تمام این روزنامه‌ها تلاش می‌شد تا عامل حجاب را به کار و تحصیلات زنان ربط دهند. عالم‌نسون ضرر علمی و تربیتی حجاب را بیش از هر ضرر دیگری در جامعه می‌دانست. نویسندگان این روزنامه تبلیغ می‌کردند زنان با نداشتن حجاب بیشتر و بهتر می‌توانند تحصیل علم نمایند، خصوصاً در جاهایی که مدارس مخصوص برای دختران موجود نیست (عالم‌نسون، ۱۳۱۱: ۲۳، س ۱۲، ش ۱). در این دیدگاه لازمه امکان عملی ورود به دانشگاه رفع حجاب بیان می‌شد، دیدگاهی که رضاشاه به آن معتقد بود و برای رسیدن به آن مدیریت و برنامه‌ریزی می‌کرد. اما شرایطی که در مطبوعات و روزنامه‌ها بود با آنکه در بطن جامعه می‌گذشت تفاوت داشت. در جامعه‌ای سنتی که در آن تقاضایی برای ورود زنان به دانشگاه دیده نمی‌شد تصمیم‌گیری در این مورد به نظر می‌رسید حتی برای خود رضاشاه هم مشکل بوده باشد. شکاف میان آنچه حاکمیت می‌خواست و آنچه جامعه می‌پذیرفت هر اقدام و عمل دیگری را در تقابل و تخالف با شریعت تفسیر می‌کرد. در چنین فضایی تنها دستورات مبتنی بر قدرت می‌توانست راهی برای تحصیلات عالی زنان باز کند و برای چنین دستوری ضرورت داشت آماده‌سازی اذهان صورت گیرد. در سال ۱۳۱۳ ش روزنامه اطلاعات اقدام به

چاپ نامه‌های خوانندگان راجع به تحصیلات عالیه زنان کرد. این نامه‌ها که با عنوان «معمای ازدواج و تحصیلات عالیه» به چاپ می‌رسید نظرات متفاوت افراد را در این باره منعکس می‌کرد. در ابتدا مطلبی به چاپ رسید که دیدگاه پدری را راجع به تحصیلات عالی دخترش را بیان می‌کرد. در این مقاله گفته می‌شد پروین خانم تازه دوره متوسطه‌اش را به پایان رسانده و می‌خواهد تحصیلاتش را در دانشگاه ادامه دهد. حاج‌آقا پدر پروین شدیداً مخالف تحصیلات عالیه دخترش است و دوست دارد پروین را هرچه زودتر شوهر دهد اما برادر پروین اصرار می‌کند او تحصیلاتش را ادامه دهد. مناظره‌ای که بین پدر و پسر در این باره روی می‌دهد بیانگر دو نوع تفکر حاکم در جامعه است. تفکری سنتی و مبتنی بر حفظ وضع موجود که حاج‌آقا نماینده آن است و تفکری ترقی‌خواهانه که برادر پروین بر آن اصرار می‌کرد. حاج‌آقا پدر پروین اعتقاد داشت: «زنی که دکتر در فلسفه و ادبیات شد و حقوق و سیاست خواند، در خلع سلاح و سیاست دنیا اظهار عقیده کرد و به زبان ارسطو و صاحب چهارمقاله صحبت کرد و چشمش که به تقویم سال نو افتاد از کپرنیک و گالیله و نیوتن یاد کرد و مجلس تذکری برای آنها منعقد نمود و تاریخچه اکتشاف سیاره اورانوس و نپتون را شرح داد... و به جای اتوکشی و نظافت لباس‌های شوهر، رمان پهلوان «برج‌نل» میشل زواکو را خواند، یک چنین زنی پسر جان تصدیق کن بدرد زندگی و حیاط ما مردم نمی‌خورد» (اطلاعات، ۱۳۱۳: ۲، س ۹، ش ۲۲۶۳). پرویز به این استدلال پدرش اعتراض می‌کند و می‌گوید مگر این همه زنان تحصیل کرده که در اروپا و آمریکا هستند شوهر نکرده‌اند؟ و اگر زنی یک طبیب عالیه باشد چه ضرری دارد؟ حاج‌آقا در جواب می‌گوید: «ما راجع به زندگی خودمان صحبت می‌کنیم... زن آنقدر باید باسواد باشد که خرافات و موهومات را تشخیص بدهد، حساب دخل و خرج خانه خود را بتواند. از پرورش طفل آگاه باشد و با خانه‌داری و صرفه‌جویی، خود و مرد خود را... خوشبخت و سعادتمند کند و زنهایی که خیلی تحصیلاتشان عالیه باشد کمتر اتفاق می‌افتد چنین باشد. به این جهت عقیده‌ام این است که پروین شوهر کند» (همان).

روزنامه اطلاعات این موضوع را به عنوان یک معمّا مطرح کرده و از خوانندگان می‌خواست در این باره که آیا بهتر است زنان تحصیلات عالیه داشته باشند یا نه نظر دهند. در این میان بیشتر افرادی که نامه‌هایشان در روزنامه اطلاعات چاپ می‌شد با فکر سنتی حاج‌آقا موافق بودند و لزومی برای تحصیلات زنان در دانشسرای عالی نمی‌دیدند. یکی از خوانندگان گفته بود: «فعلاً تحصیل برای زن‌های ما تا حدی لازم است که حاج‌آقای پروین اظهار داشته و در شماره ۲۲۶۳ اطلاعات مندرج است و البته آقای پرویز [برادر متجدد پروین] که از بیاناتش معلوم است جوان محصلی هستند باید بدانند که نظریات حاج‌آقای ایشان نتیجه یک عمر تجربه است و به عقیده بنده لازم است تمام افراد خانواده پروین با فکر حاج‌آقا موافقت [نمایند]» (اطلاعات، ۱۳۱۳: ۲، س ۹، ش ۲۲۶۸). نظر یک خواننده دیگر این بود که: «گفتگو در زندگی کردن در این سرزمین است که دخترها... چشم‌ها را به میزهای دولت و شغل مردان خیره کرده‌اند و این مسأله باعث اختلال و عدم توازن در جامعه شده است» (اطلاعات، ۱۳۱۳: ۲، س ۹، ش ۲۲۷۶). یک دانشجوی دانشکده حقوق هم گفته بود: «مگر تاکنون که زن دخالت در امور حیاتی ننموده کدام یک از کارها مختل مانده است؟ امیدواریم که حاجی‌آقای پروین در عقیده خود ثابت قدم بوده و زودتر کام خود را با عروسی پروین شیرین کند» (اطلاعات، ۱۳۱۳: ۲، س ۹، ش ۲۲۸۰). خواننده‌ای دیگری نه تنها با تحصیلات عالی دختران مخالفت می‌کرد بلکه پیشنهاد می‌داد که در دروس متوسطه هم اصلاحاتی شود و دروسی مانند جبر، هندسه و طبیعیات حذف و تدبیر منزل و طرز اطوکشی و خیاطی به آنها آموزش داده شود (اطلاعات، ۱۳۱۳: ۲، س ۹، ش ۲۳۰۵). در این میان اگر چه افراد موافقی هم وجود داشتند اما اکثریت افراد همچنان ضرورتی برای تحصیلات عالیه زنان نمی‌دیدند. در واقع این اعلان، نوعی نظرسنجی از افکار عمومی جامعه بود و این نظرسنجی نشان می‌داد که نگرش عمومی موافقت

چندانی با ورود زنان به مؤسسات آموزش عالی ندارد. در واقع اکثریت افراد ضرورتی برای حضور همسران یا دختران خود در دانشگاه نمی‌دیدند و در چنین شرایطی به نظر می‌رسید که می‌بایست اصلاحات از بالا شروع شود. البته وجود مدارس متوسطه و دانشسرای مقدماتی سبب گردیده بود تا چندین سال قبل از نهضت بانوان زنان بتوانند وارد مشاغل مانند معلمی، روزنامه‌نگاری و کار اداری شوند. اما حکومت دریافته بود که لازمه مشاغل مهمتر برای بانوان ورود آنها به مدارس عالی است. عیسی صدیق از مسئولان فرهنگی آن زمان گزارش داده است که در مهر ۱۳۱۴ اجازه داده شد دخترانی که از لحاظ علمی واجد شرایط باشند در دانشسرای عالی و دانشکده ادبیات پذیرفته شوند. بلافاصله ۳ دانشجو مراجعه و برای اولین بار در مؤسسات آموزش عالی ایران نام‌نویسی کردند. این سه نفر عبارت بودند از: «شایسته صادق» دختر مستشارالدوله صادق که در ترکیه در زمان سفارت پدرش تحصیل کرده و به گفته عیسی صدیق آشنا به معاشرت با مردان بود. دومی «بتول همایون احتشامی» که پدرش دبیر اول سفارت ایران در برلن بود و در آنجا تحصیلات متوسطه را به پایان رسانده بود. سومین دانشجو از اهالی حیدرآباد دکن بود به نام «سراج‌النساء بیگم» که از دانشگاه آنجا درجه داشت. این سه نفر اولین زنانی بودند که در دانشسرای عالی پذیرفته شدند (صدیق، ۱۳۴۵: ۳۰۷-۳۱۴، ج ۲). با این حال تنها دوماه قبل از شروع نهضت بانوان بود که تحصیلات عالی زنان به طور رسمی مورد تأیید دولت قرار گرفت. هاجر تربیت در سلسله نطق‌های مفصلی که در کانون بانوان ایراد می‌کرد، بر ورود بانوان به دانشگاه و رفع حجاب تأکید داشت. از جمله در سخنرانی جلسه ۱۱ بهمن ۱۳۱۴ کانون بانوان پیشنهاد داد زمینه ورود دختران به دانشکده طب و شعب آن مخصوصاً دندانسازی، دوسازی، قابلمگی و پرستاری فراهم گردد. همچنین از وزیر معارف می‌خواست تا به طور مرتب در جلسات کانون بانوان حضور یافته و در مورد امکانات و رشته‌های تحصیلی که دختران می‌توانند بخوانند و نیز اشتغال و کار آنها سخنرانی کند (اطلاعات، ۱۳۱۴: ۲، س ۱۰، ش ۲۶۳۰؛ امین، ۱۳۸۱: ۱۸۰).

سرانجام مقررات دقیقی توسط دولت برای ورود خانم‌ها به مؤسسات آموزش عالی در ایران تنظیم گردید. به موجب تصمیم شورای معارف در جلسه ۳۰ دی ۱۳۱۴ مقرر شد: «خانم‌هایی که دارای گواهینامه دوره دوم متوسطه بوده و مایل به ورود به دانشسرای عالی باشند باید مدت یک سال در کلاس مخصوص (علمی یا ادبی) به تحصیل بپردازند و چنانچه در امتحان توفیق پیدا کردند به دانشسرای عالی وارد شوند و از حیث سپردن تعهدنامه و تأدیه شهریه و امتحانات، تابع مقرراتی خواهند بود که نسبت به پسران معمول می‌باشد.» (سالنامه و آمار، ۱۳۱۷: ۹). بنا به گفته عیسی صدیق پیش‌نویس این آیین‌نامه در روز بعد از کشف حجاب توسط او و همکارانش تهیه و تنظیم شد. او می‌گوید در مقررات مذکور پیش‌بینی شده بود هر کس با داشتن گواهینامه متوسطه دختران، اگر بتواند زبان فارسی و یک زبان خارجه را با موفقیت امتحان دهد وارد دانشسرای عالی شود. در غیر این صورت باید یکسال در کلاس‌های مخصوص ادبی یا علمی تحصیل کند. این مقررات در ۳۰ دی ۱۳۱۴ به تصویب شورای عالی فرهنگ رسید و کلاس‌های مخصوص ادبی و علمی در دانشسرا تأسیس و ۱۲ دانشجوی زن وارد دانشسرای عالی و ۴۵ نفر وارد کلاس‌های مخصوص گردیدند (صدیق، ۱۳۴۵: ۳۱۴، ج ۲).

ورود زنان به دانشگاه و تحصیل پسران و دختران در یک کلاس برای اولین بار در ایران، مسائل و مشکلات اجتماعی خاصی را به همراه داشت. مشکلاتی که البته پیش‌تر در نظرسنجی روزنامه اطلاعات و یا در موارد دیگر به آنها اشاره شده بود و بیانگر عمق شکافی بود که در توسعه دستوری یک جامعه می‌توان آن را دریافت. گزارشی که بدرالملوک بامداد در این باره به دست می‌دهد، تصویری کاملاً واضح از شرایطی است که در آن مشکلات ارتباط و آداب معاشرت زنان و مردان را در دانشگاه نشان می‌دهد. او می‌گوید: «دخترهای دانشجو که تعدادشان انگشت شمار بود، در محیط نامأنوس دانشکده‌ها به سختی به سر می‌بردند، غالباً در یک گوشه و کنار دور هم

جمع می‌شدند و دور از انظار می‌ایستادند... پسرها به کلی غافلگیر گشته برای اکثریت آنها آداب معاشرت با دخترها به کلی غیرمنتظره بود. طوری که از سخن گفتن یا پاسخ دادن به دخترها گریزان بودند. هنگام اجبار تا بناگوش سرخ و دچار لکنت زبان می‌شدند. در کلاس‌های درس هرکجا دختری روی نیمکت قرار می‌گرفت اطرافش خالی می‌ماند. بعضی از استادان مسن هم دست کمی از دانشجویان نداشتند. از خطاب به دخترها و نظر انداختن بر روی آنها احتراز می‌جستند... حتی رئیس کتابخانه هم که از مجاورت دخترها و پسرها بی‌اندازه ناراحت شده بود به رسم بیرونی اندرونی گوشه پناهی برای نشستن دخترها معین کرد.» (بامداد، ۱۳۴۷: ۹۹-۱۰۰، ج ۱). در واقع در یک جامعه سنتی و با ورود بانوان به دانشگاه و همکلاس شدن آنها با مردان مشکلات زیادی از لحاظ ذهنی و تطبیق با شرایط پیش آمد. اما مسئولان دانشگاه تلاش می‌کردند تا تدابیر لازم را برای ایجاد یک وضعیت عادی اتخاذ نمایند. در آنچه عیسی صدیق می‌گوید از یک طرف سخنرانی‌هایی راجع به آداب معاشرت و احترام به شخصیت انسانی ایراد گردید و از طرفی دیگر برای رسیدگی به کارهای دختران یک نفر کارمند زن استخدام و در بخش اداری به انجام وظیفه اشتغال پیدا کرد. با اتخاذ این تدابیر و مراقبت از دختران واقعه خلاف انتظاری رخ نداد (صدیق، ۱۳۴۵: ۳۱۵، ج ۲).

بر اساس ماده قانونی دیگری که در ۲۷ مرداد ۱۳۱۵ به تصویب شورای عالی معارف رسید مقرر شد خانم‌هایی که در کلاس‌های مخصوص علمی و ادبی تحصیل می‌کنند در صورتی که داوطلب شغل معلمی باشند برای معافیت از پرداخت شهریه باید تعهدنامه کتبی بسپارند. در این قانون همچنین مواد درسی کلاس‌های علمی و ادبی هم مشخص گردید. مقرر شد در کلاس‌های مخصوص علمی: ریاضی، فیزیک، شیمی، علوم طبیعی و زبان خارجه و در کلاس‌های مخصوص ادبی: فارسی، عربی، زبان خارجه، فلسفه و تاریخ تدریس شود. امتحانات هم بر طبق مقررات دانشسرای عالی صورت می‌گیرد (سالنامه و آمار، ۱۳۱۷: ۹). همچنین بر اساس ماده واحده‌ای در ۱۳۱۵/۶/۳۱ مقرر گردید: «فارغ‌التحصیل‌های دوره پنج ساله متوسطه نسوان که داوطلب ورود به دانشکده طب باشند، باید کلاس مخصوص علمی را در دانشکده علوم طی نموده مانند پسران در مسابقه ورودی کلاس مقدماتی طب شرکت کنند.» (سازمان اسناد ملی، شماره ۲۹۷۰۰۷۳۴۹). حکومت رضاشاه تلاش می‌کرد تا تصویری متفاوت از یک زن متمدن به دست دهد. در این دیدگاه زنی که باسواد و دارای تحصیلات عالیه و آشنا به آداب معاشرت با مردان بوده و نیز بتواند خانه‌داری و تربیت خانواده را هم بر عهده بگیرد چنین زنی الگویی از یک زن مرفعی ایرانی محسوب می‌شد. از نگاه حاکمیتی، پیشرفت تمدنی یک کشور با موضوع زنان در پیوند بود و اگر یک کشور در تمام شئون دیگر به درجه‌ای از پیشرفت و ترقی برسد اما در حوزه زنان عقب بماند، آن جامعه عملاً یک جامعه ابتدایی و ورشکسته محسوب می‌شد. ریشه‌های سنتی و باورهای مذهبی دنیای اسلام تفسیری که از یک زن ارائه می‌داد به کلی با تفسیری که اندیشه‌ها و آموزه‌های عصر جدید می‌گفت، متفاوت بود. رضاشاه و همفکران او تبلیغ می‌کردند که آنها در جهت تفسیر دوم حرکت می‌کنند و تلاش دارند تا مسئله زنان همسو با رهیافت‌های عصر جدید باشد. اگر تصور نماییم که سیاست‌های رضاشاه در حوزه زنان شتابزده و دارای جنبه‌های منفی فراوان باشد، باز او چند قدم جلوتر بود و توانست تحول عظیمی در حوزه سیاست‌گذاری آموزشی بانوان صورت دهد. اگر چه به دلیل خصیصه دیکتاتوری حکومت، امکان فعالیت‌های جدی‌تر مانند فعالیت‌های سیاسی برای زنان وجود نداشت، اما رضاشاه تلاش می‌کرد تا اصلاحات و اقدامات دیگری برای آنها داشته باشد. یکی از مهمترین این اصلاحات، حکم حکومتی برای ورود دختران به دانشگاه و دانشسرای عالی بود. همچنین قوانین و مقررات برای پذیرش دختران در مؤسسات آموزش عالی جنبه کاملاً رسمی می‌داد و سبب گردید تا تعداد دانشجویان دختر بتدریج افزایش یابد. بر اساس آمار و سالنامه‌های تحصیلی ۱۳۱۵-۱۳۱۶ تعداد کل دانشجویان دختر در ایران ۱۵۷ نفر آمارگیری شد که از این تعداد در رشته آثار باستانی ۱ نفر، زبان بیگانه ۲۰ نفر،

کلاس مخصوص ادبیات ۳۷ نفر، ادبیات فارسی ۵ نفر، ریاضیات ۱۳ نفر، طبیعیات ۱ نفر، فلسفه و علوم تربیتی ۳ نفر و در رشته مامایی ۷۵ نفر درس می‌خواندند. ۲ نفر نیز در کالج البرز تحصیل می‌کردند. تعداد استادان زن در این سال در مجموع به ۳ نفر می‌رسید. در سال تحصیلی بعد تعداد دانشجویان دختر از ۱۵۷ نفر به ۱۹۵ نفر افزایش یافت و یک نفر هم بر تعداد استادان زن اضافه شد. این افزایش به جهت پذیرش دختران دانشجو برای اولین بار در رشته‌های داروسازی، دندانسازی، فیزیک، شیمی، تاریخ، جغرافیا و کلاس مخصوص علمی دختران بود (امین، ۱۳۸۱: ۱۸۰؛ سالنامه و آمار، ۱۳۱۷: ۲-۵).

یکی دیگر از جاهایی که دختران می‌توانستند تحصیلات عالی خود را در آن ادامه دهند، آموزشگاه عالی مامایی بود. آموزشگاه عالی مامایی که پیش‌تر با نام مدرسه قابلیت شناخته می‌شد تا سال ۱۳۰۷ آئین‌نامه مخصوصی نداشت، دوره تحصیلات در آن سه سال و برای ورود به آن داشتن گواهینامه ششم ابتدایی و دانستن مختصری زبان فرانسه کافی بود. در ۱۳۰۷ اصلاحات جدیدی صورت گرفت و ضمن تدوین آئین‌نامه مربوط به دانشکده طب و داروسازی شرط ورود به مدرسه قابلیت داشتن گواهی‌نامه سه ساله متوسطه گردید. دو سال بعد در ۱۳۰۹ آئین‌نامه مخصوص دیگری برای مدرسه قابلیت تصویب شد و این مدرسه که تا این تاریخ جزء مدرسه طب بود تحت تعلیمات اداره صحتیه کل مملکتی درآمد و ضمناً شرط ورود به آن تغییر کرد و دواطلب می‌بایست دارای گواهی‌نامه پنج ساله علمی متوسطه باشد. بر اساس آنچه در پایان سال تحصیلی ۱۳۱۵-۱۳۱۶ گزارش شد تعداد دانشجویان آموزشگاه عالی مامایی ۷۵ نفر اعلام شد (ایران‌شهر، ۱۳۴۳: ۱۱۷۷، ج ۲، ش ۲۲).

سیاست گسترش و توسعه آموزش عالی زنان در دوره رضاشاه در مقایسه چندین سال قبل پیشرفتی شگفت‌انگیز و یک دستاورد محسوب می‌شد. برای اولین بار در پایان سال تحصیلی ۱۳۱۶-۱۳۱۷ تعداد ۱۰ نفر از زنان از دانشسرای عالی فارغ‌التحصیل شدند. این فارغ‌التحصیلی مهم بود و مراسم خاصی برای آنها برگزار شد. این افراد عبارت بودند از: زهرا کیا، شمس‌الملوک مصاحب، بدرالملوک بامداد، زهرا اسکندری، فروغ پروزبخت، بتول سمی‌زاده، شایسته صادق، فروغ کیا، تاج‌الملوک نخعی و مهرانگیز منوچهریان (سالنامه دانشسرای عالی، ۱۳۱۷: ۲۴۰-۲۴۳). در همین سال علاوه بر دانشسرای عالی زنان توانستند وارد دانشگاه تهران شوند. دانشگاه تهران با افزوده شدن دانشکده‌های حقوق، فنی و پزشکی به مجموعه دانشسرای عالی که شامل دو دانشکده ادبیات و علوم بود شکل گرفت. در اسفند ۱۳۱۲ «لایحه قانون تأسیس دانشگاه» به مجلس شورای ملی پیشنهاد شد، پس از دو ماه بررسی در ۸ خرداد ۱۳۱۳ این لایحه توسط مجلس تصویب و بدین ترتیب دانشگاه تهران تأسیس شد (راهنمای دانشگاه تهران، ۱۳۱۸: ۱۰؛ حکمت، ۱۳۵۵: ۳۵۶). در سال تحصیلی ۱۳۱۶-۱۳۱۷ اولین گروه زنان دانشجو در رشته‌های مرتبط با پزشکی دانشگاه تهران پذیرفته شدند، این افراد در رشته‌های داروسازی ۴ نفر و دندانسازی ۱۰ نفر بودند (سالنامه و آمار، ۱۳۱۷: ۳-۵). در طی سال‌های بعد بتدریج آنها توانستند به سایر دانشکده‌ها نیز راه یابند. بر اساس گزارش سالنامه‌ها و آمار سال‌های تحصیلی ۱۳۱۹-۱۳۲۰ جمع کل دانشجویان دختر در ایران ۳۰۲ نفر اعلام شد که از این تعداد ۸۹ نفر در دانشکده پزشکی، ۱۱۸ نفر در دانشسرای عالی (دانشکده ادبیات و علوم)، ۹ نفر در مدرسه عالی موسیقی، ۷۹ نفر در آموزشگاه‌های عالی مامائی و ۷ نفر در هنرکده عالی تحصیل می‌کردند. تعداد استادان زن نیز در این سال به ۳۳ نفر می‌رسید: ۴ نفر در دانشکده حقوق، ۱۵ نفر در دانشسرای عالی، ۱۲ نفر در مدرسه عالی موسیقی و ۲ نفر در هنرکده عالی (سالنامه و آمار، ۱۳۲۲: ۲).

در طی سال‌های بعد با ایجاد مراکز دانشگاهی جدید در شهرهایی مانند تبریز، اصفهان، شیراز، مشهد و... این تعداد به نحو فزاینده‌ای افزایش یافت.

نتیجه‌گیری

با حمایت و تبلیغ حکومت رضاشاه، آموزش و سوادآموزی زنان در ایران به سرعت افزایش یافت. تدابیر دولت برای تغییر ذهنیت جامعه و تأکید بر امکان سوادآموزی زنان سبب گردید تا آمار دانش‌آموزان دختر حداقل به لحاظ کمی افزایش داشته باشد. زنان همچنین برای اولین بار توانستند وارد دانشگاه و دانشسرای عالی شوند. در واقع عمل رضاشاه در توسعه مدارس ابتدایی و متوسطه دختران و سرانجام ورود بانوان به دانشگاه یک دستاورد برای ایران محسوب می‌شد. دستاوردی که اگر چه نتوانست تساوی حقوق برابر با مردان را فراهم نماید، با این حال گامی در جهت رسیدن به برخی حقوق فردی و اجتماعی برای زنان بود.

اصلاحات و اقدامات رضاشاه درست در خط سیری بود که نخبگان و روشنفکران جامعه و نشریات و جراید زنان دنبال می‌کردند. در آنچه این نشریات می‌گفتند و در چارچوب فکری حکومت رضاشاه، امکان عملی تحصیلات زنان و جامعه‌پذیری آنها تنها زمانی می‌توانست محقق شود که رفع یا کشف حجاب صورت گرفته باشد. از طرفی در پیگیری این اهداف پیش‌تر لازم بود زنان تحصیل کرده و آگاه به دنیای مدرن باشند، این دو لازم و ملزوم یکدیگر تفسیر می‌شد. دستورات اصلاحی حکومت در بسیاری موارد در تضاد با خواست و اراده جامعه بود و فرهنگ مدرسه و خانواده تفاوت دیدگاه زیادی با هم داشتند. این تفاوت سبب گردید در سراسر دوره رضاشاه محدودیت‌های اجتماعی برای زنان همچنان باقی بماند. از طرفی زنانی که تحصیلات آنها به پایان می‌رسید معمولاً خواهان شغل هم می‌شدند اما جامعه در آنچه به اشتغال زنان مربوط می‌شد مقاومت نشان می‌داد و این امتناع در عمل سبب محدودیت برای زنان می‌شد. سرانجام باید گفت در آنچه آمار و سالنامه‌های تحصیلی در این زمان نشان می‌دهند آمار دانش‌آموزان و دانشجویان دختر و معلمان و استادان زن به سرعت افزایش یافت و حکومت تلاش مجدّانه‌ای در تربیت نسلی از زنان داشت که همگام و همسو با سیاست‌های حکومت بوده باشند.

کتاب‌نامه

- احصائیه مدارس و مکاتب (۱۳۰۵)، تهران، فردوسی.
احصائیه مدارس و مکاتب (۱۳۰۶)، تهران، فردوسی.
احصائیه معارف و مدارس (۱۳۰۸)، تهران، روشنائی.
اطلاعات (۱۳۱۳)، س ۹، شماره‌های ۲۲۷۶-۲۲۶۳-۲۲۶۸-۲۲۸۰-۲۳۰۵.
اطلاعات (۱۳۱۴)، س ۱۰، ش ۲۶۳۰.
آفاری، ژانت (۱۳۷۶)، انجمن‌های سری زنان در عصر مشروطه، ترجمه جواد یوسفیان، تهران، بانو.
امید، حسین (۱۳۳۲)، تاریخ فرهنگ آذربایجان، ج ۱، تبریز، فرهنگ.
امین، کامران (۱۳۸۱)، فصل زنان (مجموعه مقالات)، ج ۲، تهران، نشر توسعه، چاپ اول.
انصاف‌پور، غلامرضا (بی‌تا)، قدرت و مقام زن در ادوار تاریخ، بی‌جا.
ایران‌شهر (۱۳۴۳)، نشریه شماره ۲۲، ج ۲، تهران، دانشگاه تهران.
بامداد، بدرالملوک (۱۳۴۷)، زن ایرانی از انقلاب مشروطیت تا انقلاب سفید، ج ۱، تهران، ابن‌سینا.
بهفر، مه‌ری (۱۳۷۷)، زنان در دوره نخست مذاکرات مجلس شورای ملی، حقوق زنان، ش ۵.
پیک سعادت نسوان (۱۳۰۹)، ش ۲، ش ۱.

- ترابی‌فارسانی، سهیلا (۱۳۷۸)، اسنادی از مدارس دخترانه از مشروطیت تا پهلوی، تهران سازمان اسناد ملی ایران.
- ترابی‌فارسانی، سهیلا، پاییز (۱۳۸۷)، روند آموزش زنان از آغاز نوگرایی تا پایان عصر رضاشاه، دانشنامه، دوره اول، شماره ۳، ۸۹-۱۰۱.
- حامدی، زهرا (۱۳۹۴)، بازتاب تعاملات فکری اندیشه‌گران درخصوص آموزش زنان در دوره پهلوی اول مبتنی بر سه نشریه عالم‌نسوان، شفق سرخ و اطلاعات، تاریخ اسلام و ایران، ش ۲۷، ۱۰۳-۱۲۴.
- حامدی، زهرا (۱۳۹۴)، مبانی ایدئولوژی حاکمیت و تأثیرش بر متون و مواد درسی در عصر پهلوی اول، تهران، تاریخ ایران.
- حسینی، مرضیه (۱۴۰۰)، مادری جدید و آموزش زنان در عصر رضاشاه، فصلنامه تاریخ اسلام و ایران، دانشگاه الزهرا، پیاپی ۱۴۲، ۱۵-۳۶.
- حکمت، علی اصغر (۱۳۵۵)، سی خاطره از عصر فرخنده پهلوی، تهران، وحید.
- راهنمای دانشگاه تهران (۱۳۱۸)، ج ۱، تهران، دانشگاه تهران.
- رشدیه، شمس‌الدین (۱۳۶۲)، سوانح عمر، تهران، تاریخ ایران.
- زندیه، حسن؛ سمیعی، فاطمه (۱۴۰۲)، گفتمان مسلط بر نظام آموزشی و متون درسی زنان در دوره رضاشاه (مقطع دبیرستان)، تحقیقات تاریخ اجتماعی، س ۱۳، ش ۲، ۱۵۷-۱۷۶.
- ساتن، الول (بی‌تا)، رضاشاه کبیر یا ایران نو، ترجمه عبدالعظیم صبوری، تهران، تابش.
- سازمان اسناد ملی. شماره ۲۹۷۰۰۷۳۴۹.
- سازمان اسناد ملی. شماره ۲۹۷۰۰۷۷۳۰.
- سالنامه احصائیه وزارت معارف و اوقاف (۱۳۰۴)، تهران، مجلس.
- سالنامه دانشسرای عالی (۱۳۱۴)، تهران، روشنائی.
- سالنامه دانشسرای عالی (۱۳۱۷)، تهران، روشنائی.
- سالنامه و احصائیه (۱۳۱۴)، قسمت دوم، تهران، سهامی چاپ.
- سالنامه و آمار (۱۳۱۷)، قسمت اول و دوم، تهران، سهامی چاپ.
- سالنامه و آمار (۱۳۲۲)، قسمت دوم، تهران، فردوسی.
- سالنامه وزارت معارف و اوقاف (۱۳۳۶/ق ۱۲۹۷ ش)، تهران، فردوسی.
- سلماسی‌زاده، محمد و دیگران (۱۳۹۸)، سازمان پرورش افکار و تلاش برای تغییر سبک زندگی جوانان در عصر رضاشاه پهلوی، مطالعات انقلاب اسلامی، س ۱۶، ش ۵۶، ۵۹-۷۲.
- شکوفه، صفر (۱۳۳۲)، س ۲، ش ۲۰.
- صدیق، عیسی (۱۳۴۵)، یادگار عمر، ج ۲، تهران، امیرکبیر.
- صدیق، عیسی (۱۳۵۳)، یادگار عمر، ج ۳، تهران، امیرکبیر.
- عالم‌نسوان (۱۳۰۳)، س ۴، ش ۶.
- عالم‌نسوان (۱۳۰۸)، س ۹، ش ۱.
- عالم‌نسوان (۱۳۱۰)، س ۱۱، ش ۴.
- عالم‌نسوان (۱۳۱۱)، س ۱۲، ش ۱.
- قاسمی پویا، اقبال (۱۳۷۷)، مدارس جدید در دوره قاجاریه: بانیان و پیشروان، تهران، نشر دانشگاهی، چاپ اول.
- کولیوررایس، کلارا (۱۳۶۶)، زنان ایرانی و راه و رسم زندگانی آنان، ترجمه اسدالله آزاد، مشهد، آستان قدس رضوی.
- ملکزاده، مهدی (۱۳۸۷)، تاریخ انقلاب مشروطیت، ج ۴، تهران، سخن.

نامه بانوان (۱۳۰۰)، ش ۱۱.

نقیسی، سعید (۱۳۴۴)، تاریخ شهریارى شاهنشاه رضاشاه پهلوى، تهران، شورای جشن‌های شاهنشاهی.
هاکس، مریت (۱۳۷۱)، ایران، افسانه و واقعیت، ترجمه محمدحسین نظری‌نژاد و دیگران، مشهد، آستان قدس رضوی، چاپ دوم.

تحقیقات تاریخ ایران دوره اسلامی، سال سوم، شماره اول (پیاپی هفتم)، بهار ۱۴۰۵

